

ANNA JASIŃSKA

Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego

Trzy zespoły witrażowe w zbiorach Collegium Maius i ich stała ekspozycja¹

ABSTRACT

Three stained glass sets in the Collegium Maius collection on permanent exhibition

The article deals with three sets of stained glass in the collection of the Jagiellonian University Museum. They are presented in the context of the permanent exhibition of mediaeval sculpture created in the Collegium Maius. The set of Silesian stained glass is subject to study under an NCN grant is the main subject. The theme concerning this set of stained glass is developed in the accompanying article of Elżbieta Gajewska-Prorok.

Keywords: Jagiellonian University Museum, permanent exhibition of mediaeval sculpture, stained glass sets in the museum collection, conservation

Słowa kluczowe: Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, stała ekspozycja rzeźby średniowiecznej, zespoły witrażowe w kolekcji muzealnej, konserwacja

15 grudnia 2000 roku otwarto w salach muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego stałą wystawę rzeźby średniowiecznej². Przy jej aranżacji wykorzystano dwa zespoły witraży znajdujących się w zasobach muzealnych. Witraże przewidziane do ekspozycji

¹ Artykuł napisany w ramach projektu: *Zastosowanie nowoczesnych metod fizykochemicznych oraz cyfrowej analizy obrazów w procesie dokumentacji, badania i konserwacji witrażowych szkieł zabytkowych, na przykładzie grupy czternastu średniowiecznych witraży z Groźca*. Wykonawcy: Akademia Sztuk Pięknych – Kraków, Muzeum Narodowe – Wrocław, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego – Kraków.

² Autorką scenariusza, aranżacji i koordynacji prac do wystawy jest dr Anna Jasińska. Konsultacje: prof. L. Kalinowski, H. Małkiewicz. Ze względu na prace konserwatorskie witraże śląskie zostały umieszczone na ekspozycji w 2001 r.

znajdowały się w bardzo złym stanie, z wyjątkiem tzw. witraży norymberskich. Przechowywane na strychu Collegium Maius, oczekiwały na swój lepszy czas. Scenariusz i aranżacja wystawy rzeźby, która przewidywała umieszczenie witraży w otworach okiennych, spowodowała rozpoczęcie prac nad tymi zespołami. Ze względu na bardzo zły stan zachowania większości kwater, był to – można by powiedzieć – ostatni moment na przygotowanie programu ich konserwacji. Szczęśliwy zbieg okoliczności sprawił, że wymiary otworów okiennych, w których docelowo miały znaleźć swoje miejsce witraże, korzystnie zgodziły się z wymiarami kwater. I tak, pierwszy zespół witraży norymberskich umieszczono w otworze okiennym w sali z rzeźbą śląską (il. I, Ia). Zostały one oprawione w stylizowaną drewnianą ramę, z odpowiednimi podziałami. Drugi zespół tzw. witraży śląskich³ wyeksponowano w sali z rzeźbą małopolską (il. II, IIa). Również i one otrzymały, dużych rozmiarów, drewnianą ramę z podziałami. Trzeci zespół z witrażami mariackimi, pochodzącymi z kolekcji rodziny Pusłowskich, umieszczono w tzw. sali kartografii (il. III), wzorem poprzednich – też w drewnianym obramieniu z podziałami. Wszystkie trzy drewniane ramy stylistycznie nawiązują do charakteru wnętrz muzealnych. Eksponowane rzeźby zostały przytwierdzone do specjalnie dla nich zaprojektowanych postumentów⁴, które pochodzą z fragmentów starej drewnianej więźby remontowanego strychu pracowni architektonicznej przy ul. św. Jana w Krakowie. Inspiracją dla detali były realizacje wybitnego włoskiego architekta i projektanta wnętrz muzealnych Carla Skarpy (1906–1978), działającego głównie w Wenecji i Weronie.

Przygotowanie ekspozycji stało się możliwe dzięki współpracy z Akademią Sztuk Pięknych w Krakowie. Ówczesny kierownik Pracowni Konserwatorskiej Muzeum UJ Danuta Budziłło-Skowron oraz kustosz Działu Malarstwa MUJ – Anna Jasińska z początkiem lat dziewięćdziesiątych XX wieku rozwinęły współpracę z Akademią Sztuk Pięknych, której studenci w ramach dyplomów wykonywali konserwację obiektów z kolekcji muzeum uniwersyteckiego. Dzięki niej zostało przygotowanych na wystawę kilka rzeźb średniowiecznych. Współpraca ta, trwająca do dziś, przyniosła i przynosi wiele korzyści dla obu stron.

W salach, w których stworzono stałą ekspozycję średniowiecznej rzeźby religijnej, dwa zespoły witraży (norymberskie i śląskie) stanowią harmonijne dopełnienie ekspozycji. Ich tematyka, czas powstania, styl wraz z rzeźbami tworzą namiastkę religijnego *sacrum*, dla którego były przeznaczone i w którym pierwotnie zaistniały. Podniosły nastrój został podkreślony przez muzykę, specjalnie wybraną z chorałowego repertuaru Hildegardy von Bingen. Muzyka włącza się automatycznie wraz z zainstalowanym bardzo dobrym oświetleniem firmy ERCO⁵.

³ Na wystawie zostało wyeksponowanych 6 kwater z zespołu 8 kwater tzw. witraży śląskich. Dwie pozostałe kwatery z przedstawieniami św. Mikołaja oraz św. Wolfganga zostały poddane w późniejszym czasie konserwacji, obecnie witraże te przechowywane są w magazynie obrazów Muzeum UJ. Św. Mikołaj, nr inw. 15699 – konserwacja w 2004 r., jako praca seminaryjna na wydziale konserwacji ASP w Krakowie pod kierunkiem dra Pawła Karaszkiewicza, św. Wolfgang, nr inw. 7508 – praca dyplomowa w 2010 r. na wydziale konserwacji ASP w Krakowie, pod kierunkiem dra Pawła Karaszkiewicza: Hanna Sowińska, *Badania i restauracja witraża św. Wolfgang z grupy witraży z Grodzca*, Kraków 2010 (egzemplarz w archiwum MUJ).

⁴ Projekty wg A. Jasińskiej i M. Łukasiewicz-Rudkowskiej.

⁵ Firma oświetleniowa, której instalacje oświetlają m.in. Luwr i National Gallery w Londynie.

Proweniencja dwóch zespołów witraży (norymberskie i śląskie) po wojnie nie była znana. Witraże, jak wiele innych obiektów, w wyniku zawieruchy wojennej przewieziono z Wrocławia do tzw. składnicy na Wawelu. Z 14 stycznia 1946 roku pochodzi protokół

...sporządzony w 3-ch jednobrzmiących egzemplarzach przez przedstawiciela Państwowej Dyrekcji Zbiorów Sztuki na Wawelu p. Dr Adama Bochnaka i przedstawiciela Krakowskiego Zakładu Witrażów p. Adama Żeleńskiego w Krakowie w sprawie oddania do naprawy witrażów przechowywanych do dnia dzisiejszego w Państwowych Zbiorach Sztuki na Wawelu. Stwierdza się oddanie następujących witrażów [...]⁶.

W spisie tym wymieniono witraże, o których obecnie wiemy, że pochodzą z Norymbergii, oraz tzw. witraże śląskie. Następnie witraże te zostały przekazane na podstawie pisma z 4 maja 1953 roku skierowanego do Zakładu Żeleńskiego przez miejskiego konserwatora, wówczas dra Józefa Lepiarczyka, na rzecz Komitetu Odnowienia Collegium Maius: „i w związku z tym upoważnia się do odbioru Sekretarza Komitetu ob. Prof. Dr Karola Estreichera”⁷. W tym czasie prace przy odbudowie Collegium Maius były zaawansowane. Profesor Estreicher od początku prac budowlanych myślał również o przyszłej ekspozycji. Witraże przejęte przez Komitet Odnowienia Collegium Maius miały być, w zamyśle profesora, z pewnością wykorzystane w przyszłości do wzbogacenia muzealnej ekspozycji. Stało się to w 2000 roku na jubileusz 600-lecia refundacji Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Pierwszy zespół – tzw. witraże norymberskie stanowią cykl przedstawień pasyjnych oraz przedstawienie św. Klary. Prace nad tym zespołem trwały dość długo⁸. Głównym problemem było związanie ich z konkretnym warsztatem artystycznym. Doczekały się publikacji w artykule Hartmuta Scholza poświęconym tym witrażom. We wstępie artykułu wspomina on, że w roku 1989 otrzymał od Ruedigera Beckmanna materiały dotyczące cyklu witraży z krakowskiego, uniwersyteckiego muzeum przekazane przez prof. Lecha Kalinowskiego. Wówczas to wysunięto hipotezę, że witraże są pochodzenia norymberskiego. Seria składa się z 12 przedstawień, z czego 11 należy do cyklu pasyjnego, jedno natomiast przedstawia śmierć św. Klary. Kolejne kwatery to:

1. Modlitwa w Ogroju, nr inw. 6401, wym: 50,4 x 32,7 cm (il. IV)
2. Pocałunek Judasza, nr inw. 6402, wym. 50,6 x 33,3 cm (il. V)
3. Chrystus przed Piłatem, nr inw. 7504, wym. 51 x 33 cm (il. VI)
4. Biczowanie, nr inw. 6404, wym. 52 x 33,5 cm (il. VII)
5. Koronowanie cierniem, nr inw. 7505, wym. 51 x 33,5 cm (il. VIII)
6. Droga na Golgotę, nr inw. 6403, wym. 53 x 33,8 cm (il. IX)
7. Noli me tangere, nr inw. 6409, wym. 53 x 33 cm (il. X)
8. Złożenie do grobu, nr inw. 6405, wym. 51,8 x 32,5 cm (il. XI)
9. Wniebowstąpienie, nr inw. 6406, wym. 51,5 x 36 cm (il. XII)
10. Zesłanie Ducha Świętego, nr inw. 6407, wym. 51,8 x 34 cm (il. XIII)

⁶ Archiwum Krakowskiego Zakładu Witrażów, Oszkleń i Mozaiki – S.G. Żeleński (ksero w archiwum MUJ).

⁷ Odpis pisma w archiwum MUJ.

⁸ Konserwacje witraży przeprowadzono w Pracowni Konserwacji Zabytków w Toruniu, w latach osiemdziesiątych XX w.

11. Zaśnięcie Matki Boskiej, nr inw. 7506, wym. 51,5 x 34,5 cm (il. XIV)

12. Śmierć św. Klary, nr inw. 6408, wym. 51,2 x 33,3 cm (il. XV)

Kwaterna z przedstawieniem śmierci św. Klary wprawdzie nie należy do cyklu pasyjnego, jednak ze względu na format i styl należy, bez wątpienia, do jednej serii⁹. Właśnie ta kwaterna zawiera decydującą, według autora artykułu, wskazówkę co do pochodzenia witraży. Autor analizuje krakowskie witraże pod względem stylistycznym i technologicznym, porównując je z oknem cesarza Fryderyka III z chóru kościoła św. Wawrzyńca w Norymberdze z 1477 roku (Keiserfenster), które to dzieło związane jest z warsztatem Michała Wolgemuta. Autor uważa, że Keiserfenster i krakowski cykl łączy niewątpliwie ten sam warsztat. Podobieństwa stylistyczne postaci muzealnych witraży, zwłaszcza z kwatery przedstawiającej św. Klarę na łożu, łączą je z figurami z kościoła św. Klary w Norymberdze, ufundowanego w 1433 roku. Wiele wskazuje na to, że powstały one dla Klasztoru św. Klary w Norymberdze. W latach 1473–1476 zabudowania klasztorne zostały powiększone i na nowo wyposażone. Czas przebudowy jest adekwatny do datowania witraży na około 1480 rok. W okresie reformacji zabroniono przyjmowania nowych sióstr, klasztor przestał działać wraz ze śmiercią ostatniej klaryski w 1596 roku. Po sekularyzacji budynek był używany do różnych świeckich celów aż do roku 1854; wówczas wznowiono tam msze. Jak pisze autor artykułu, w czasie sekularyzacji wiele z wyposażenia klasztoru zostało sprzedane, brak jednak zapisków dotyczących sprzedaży witraży.

Drugi zespół witraży, który jest przedmiotem projektu badawczego, składa się z sześciu kwaterek z przedstawieniami świętych. Jak wspomniano na wstępie, stan tych witraży był bardzo zły. Ich konserwacja została przeprowadzona w latach 2000–2001 przez Laboratorium Konserwacji Zabytków w Krakowie pod kierunkiem dra Pawła Karaszkiewicza i wymagała daleko idących interwencji konserwatorskich¹⁰. Datowanie witraży było sporne, ich proveniencja również nie była ustalona. Przewijały się dwie opinie – pierwsza, że witraże pochodzą z XV wieku, – druga, że z XIX wieku. W trakcie konserwacji w 2001 roku kwestia ta nie została rozstrzygnięta. Obecne badania w ramach projektu powinny dać ostateczne ustalenia dotyczące ich datowania oraz proveniencji¹¹.

Konserwacji podlegały następujące kwatery (przed konserwacją):

1. Matka Boska z Dzieciątkiem, nr inw. 15697, wym. 89,5 x 37 cm (il. XVI)

2. Chrystus Bolesciwy, nr inw. 6413, wym. 100 x 44 cm (il. XVII)

3. Św. Leonard, nr inw. 7507, wym. 100 x 45,5 cm (il. XVIII)

4. Św. Jakub, nr inw. 15700, wym. 76 x 38,5 cm (il. XIX)

5. Św. Erazm, nr inw. 15698, wym. 86 x 37 cm (il. XX)

6. Św. Andrzej, nr inw. 7508, wym. 100 x 45 cm (il. XXI)

Kwaterna z Matką Boską z Dzieciątkiem zachowała około 90% szkielek oryginalnych, witraż przeołowiony, dodano wtórne napisy. Chrystus Bolesciwy, trudna do oceny liczba zachowanych szkielek (?), przeołowiony z wtórnym napisem. Kwaterna ze św. Leonardem

⁹ H. Scholz, *Bamberger Glasmaler in der Werkstatt Michael Wolgemuts? Zur Ehemaligen Kreuzgangverglasung des Nürnberger Klaraklosters* [w:] *Glas. Malerei. Forschung. Internationale Studien*, Berlin 2004.

¹⁰ Konsultantami przy pracach byli: prof. Lech Kalinowski, mgr Helena Małkiewicz. Program prac konserwatorskich w archiwum MUJ.

¹¹ Prowadzone w trakcie badania wykazały, że witraże są średniowieczne.

– trudne do oszacowania, ile zachowało się szkiele oryginalnych (?), witraż był przeołowiony, dodany wtórny napis, św. Jakub – zachowane szkła oryginalne około 90%, witraż przeołowiony, nie posiadał wtórnego napisu. Św. Erazm zachował około 85% oryginalnych szkiele, przeołowiony z wtórnym napisem. Ostatnia kwatery ze św. Andrzejem zachowała około 90% oryginalnych szkiele, z pierwotnym ołowiem, napis wtórny. Wszystkie kwatery były bardzo zabrudzone.

Wymiary kwatery różniły się między sobą. Spowodowane to było dodaniem w XIX wieku napisów w dolnej części kwatery oraz przy niektórych z nich – bordiur. Pierwotny format kwatery to około 76 x 38 cm. Kolejny szczęśliwy zbieg okoliczności – wtórność dodanych napisów i bordiur – pozwoliła na ich usunięcie w trakcie konserwacji. Dzięki temu wymiary wszystkich kwatery wróciły do stanu pierwotnego i idealnie wpasowały się w format otworu okiennego.

Trzeci zespół witraży, trzy kwatery, pochodzi z okien prezbiterium kościoła Mariackiego w Krakowie¹² i datowany jest na lata 1370–1400. Przekazany został do MUJ przez Franciszka Ksawerego Pusłowskiego¹³ w 1953 roku. Zespół ten został wykorzystany do wypełnienia otworu okiennego w tzw. Sali Kartografii w Collegium Maius. Są to następujące kwatery:

1. Św. Małgorzata i św. Dorota, nr inw. 6412, wym. 78 x 52,2 cm (il. XXII)
2. Święta Rodzina, nr inw. 6400, wym. 76 x 52,2 cm (il. XXIII)
3. Odnalezienie w świątyni, nr inw. 6411, wym. 76 x 50,1 cm (il. XXIV)

Pierwsze pole to przedstawienie św. Małgorzaty ze smokiem i św. Doroty z wiankiem. Oryginalne szkła zachowały się w około 90%, warstwa malarska również zachowała się stosunkowo dobrze, na odwrociu (od strony zewnętrznej) widoczne są ślady korozji. Pozostałe dwa pola to przedstawienie Świętej Rodziny oraz Odnalezienie w świątyni, w których zachowały się oryginalne szkła w około 30%, warstwa malarska również dobrze zachowana. Te trzy kwatery nie posiadają oryginalnego przeołowienia, obecne dziewiętnastowieczne przeołowienie naśladuje dobrze ołowienie z epoki dzięki zachowaniu zaokrąglonych policzek i nierównych ich szerokości. Do wypełnienia całego otworu okiennego zabrakło jednej kwatery, zaginionej – Anioł grający na cymbałach, kopia (nr inw. 18618), wym. 76 x 52 cm (il. XXV). Ostatni ślad po niej znajduje się w rachunkach MUJ z roku 1956, gdzie odnotowano: „Anioł grający na cymbałach – wypożyczony do pracowni Kolowcy 1956”¹⁴.

Zachowała się kolorowa ilustracja zaginionej witraży w publikacji Jerzego Banacha – *Tematy muzyczne w plastyce polskiej*¹⁵. Na jej podstawie postanowiono wykonać rekonstrukcję, której podjął się znany krakowski witrażownik Leszek Heine. Z punktu widzenia ekspozycji muzealnej był to trafny pomysł. Rekonstrukcja jest udana i w zestawieniu z innymi polami tworzy harmonijną całość.

¹² W księdze wpływów z kościoła Mariackiego znajdują się pod numerami 820–822.

¹³ Publikowane w katalogu K. Buczkowski, Z. Przeorska-Exnerowa, *Wystawa miniatur na tle wnętrza pałacu hr. Pusłowskich*, Kraków 1939.

¹⁴ Rachunki Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego z lat pięćdziesiątych XX wieku – archiwum MUJ.

¹⁵ J. Banach, *Tematy muzyczne w plastyce polskiej*, Kraków 1956. Ilustracja została powtórzona na okładce książki J.A. Wojtczak, *Średniowieczne życiorysy bł. Kingi i bł. Salomei*, Warszawa 1999. Niestety, autor nie przypomina sobie, skąd pochodziło zdjęcie.

Przygotowanie ekspozycji rzeźby średniowiecznej wraz ze stałą ekspozycją witraży zajęło kilka lat. Przeprowadzane prace konserwatorskie – zarówno rzeźb, jak i kwater witrażowych, wymagały niemałych nakładów finansowych. Dzięki zdobytym funduszom przez ówczesnego dyrektora MUJ – prof. Stanisława Waltosia, przygotowany projekt ekspozycji mógł zostać zrealizowany. Wysiłek wielu osób został pomyślnie zakończony w postaci stałej muzealnej ekspozycji wzbudzającej zainteresowanie i cieszącej oczy widzów. Ekspozycja ta jest cenna nie tylko ze względu na walory artystyczne i estetyczne, lecz także spełnia funkcję dydaktyczną. Tutaj odbywają się zajęcia studentów Uniwersytetu Jagiellońskiego i innych uniwersytetów naszego kraju z historii sztuki.

Bibliografia

Archiwum Kościoła Mariackiego.

Archiwum Krakowskiego Zakładu Witrażów, oszkleń i mozaiki – S.G. Żeleński.

Archiwum MUJ.

Banach J., *Tematy muzyczne w plastyce polskiej*, Kraków 1956.

Buczowski K., Przeorska-Exnerowa Z., *Wystawa miniatur na tle wnętrza pałacu hr Pustowskich*, Kraków 1939.

Scholz H., *Bamberger Glasmaler in der Werkstatt Michael Wolgemuts? Zur Ehemaligen Kreuzgangsverglasung des Nürnberger Klaraklosters* [w:] *Glas. Malerei. Forschung. Internationale Studien*, Berlin 2004.

Sowińska H., *Badania i restauracja witraża św. Wolfgang z grupy witraży z Grodzieca*, Kraków 2010.

Wojtczak J.A., *Średniowieczne życiorysy bł. Kingi i bł. Salomei*, Warszawa 1999.